



PAUL L. GAVRILYUK

GEORGE FLOROVSKY
ȘI RENAȘTEREA RELIGIOASĂ RUSĂ

Traducere din limba engleză
ADELA LUNGU

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2014

Colecția „Patristica” este coordonată de
Dragoș Dâscă și Pr. Cezar Țăbârnă

Referent științific:
Prof. univ. dr. Ștefan Munteanu,
Institutul de Teologie Ortodoxă „Saint Serge”, Paris

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
GAVRILYUK, PAUL L

George Florovsky și Renașterea religioasă rusă / Paul
L. Gavrilyuk ; trad. din lb. eng. de Adela Lungu. – Iași :
Doxologia, 2014

Bibliogr.

Index

ISBN 978-606-666-286-4

I. Lungu, Adela (trad.)

281.9

© Paul L. Gavrilyuk, 2014
Originally published as Paul L. Gavrilyuk,
Georges Florovsky and The Russian Religious Renaissance, first edition, 2014.
This translation is published by arrangement with Oxford University Press.
© DOXOLOGIA, 2014
ISBN: 978-606-666-286-4

CUPRINS

Abrevieri	13
Cuvânt înainte	15

Introducere

Reevaluarea viziunii standard	24
Sofiologia: un substrat polemic al neopatristicii	27
Filosofia perenă a elenismului creștin	29
Omul nimănuși	31
Un tradiționalist inovator și un inovator tradiționalist	35
Un istoric care a schimbat istoria	38

I

Renașterea religioasă rusă înainte de Revoluție

Reevaluarea viziunii standard	39
Schimbarea religioasă în filosofie, literatură și arte	41
Societățile și întâlnirile filosofico-religioase	50
Urmările Revoluției bolșevice din 1917	53
Concluzii	55

II

Primele confruntări cu Renașterea

Contextul familial	58
Corespondența cu Nikolai Glubokovsky și Pavel Florensky	65

Evaluarea de către Florovsky a conceptului „esența ortodoxiei” al lui Glubokovsky	74
Descoperirea lui Vladimir Soloviov	77
Studiile universitare ale lui Florovsky	80
Concluzii	82

III

„Părinții” și „fiii” Renașterii în Diaspora

Tensiunile dintre generații	84
Expulzarea liderilor Renașterii din Rusia bolșevică	88
Construind Rusia peste hotare	94
Biserica Ortodoxă Rusă după Revoluție	99
Metafora „captivității occidentale” a teologiei ruse	105

IV

Tentația eurasiatică

Grupul eurasiatic	112
Primele trei simpozioane eurasiatice	115
Oswald Spengler și critica eurasiatică a Occidentului	117
Politica expansionistă a Vaticanului	126
Eurasianismul în versiunea lui Florovsky	128
Despărțirea lui Florovsky de eurasiatici	134
Concluzii	139

V

Filosofia istoriei

Studiul lui Herzen	143
Personalismul	146
O a-teleologie istorică	151

Natura cunoașterii istorice	154
Psihologismul imaginativ al lui Mihail Gherșenzon	157
Singularismul istoric	159
Critica organicismului	162
Concluzii	167

VI

Reevaluarea lui Soloviov

Receptarea pozitivă inițială a lui Soloviov	173
O schimbare de perspectivă	176
Critica idealismului german	183
Critica lui Soloviov	188
Concluzii	192

VII

Antipodul lui Bulgakov

Florovsky și Bulgakov, comparați	198
Frăția „Sfânta Sofia”	207
Vasili Zenkovsky despre tradiția patristică și creativitatea teologică	211
Invitația de a predă la Institutul St. Serge	217

VIII

Substratul sofologic al teologiei neopatrstice

Conceptul „Școala de la Paris”	225
Controversa Sofia	231
Diferențe metodologice	235
Panteismul lui Bulgakov vs. „intuiția creatului” la Florovsky	243

Unirea ipostatică și „Hristosul istoric”	251
Soteriologia	257
Concluzii	260

IX

Cum a fost scrisă cartea *Căile teologiei ruse*

O scurtă recapitulare a evoluției intelectuale a lui Florovsky	264
Predecesorii erudiți ai <i>Căilor teologiei ruse</i>	268
Imaginea <i>Căilor</i> din titlu	275
Concluzii	280

X

Norma patristică și pseudomorfoza occidentală a teologiei ruse

Diversitatea sintezei patristice	283
Volumele de patrologie și <i>Căile teologiei ruse</i> ca trilogie	289
Conceptul de pseudomorfoză la Oswald Spengler	292
Istoria teologiei ruse ca dramă în trei acte	293
Aplicabilitatea normei bizantine în cazul istoriei intelectuale ruse	301
Norma patristică occidentală și tradiția teologică ucraineană	305
Criteriul identității religioase și criteriul adevărului teologic	309
Concluzii	310

XI

Receptarea timpurie a *Căilor teologiei ruse*

Critica lui Berdiaev	315
Problema asimilării ortodoxe a tradiției intelectuale occidentale	318

Receptarea inițială favorabilă	321
Sfârșitul generației „părinților” Renașterii	323

XII

Elenismul creștin ca *philosophia perennis*

Elenizarea creștinismului primar după Harnack și occidentalizarea teologiei ruse după Florovsky	328
Îmbisericirea elenismului	335
Reelenizarea Ortodoxiei	337
Elenismul creștin ca <i>philosophia perennis</i>	349
Concluzii	354

XIII

Contururile ecleziologice și epistemologice ale teologiei neopatrstice

Revelația dumnezeiască și experiența eclezială	357
Scriptură și Tradiție	360
Ecleziologie: trei dialoguri	364
Epistemologia eclezială a transformării sobornicești	366
Modalitățile gândirii teologice	371
Concluzii	373

XIV

Receptarea lui Florovsky în teologia ortodoxă

Franta: Vladimir Lossky și Leonid Uspensky	377
SUA: Alexandr Schmemmann și generația lui	391
Grecia: Ioannis Romanides, Christos Yannaras și alții	399
Rusia postsovietică: Serghei Horuji și alții	404
Apariția fazei a treia	409
Concluzii	414

XV
Dincolo de viziunea de polarizare

Patru tipuri de sinteză	421
Desfășurarea programului neopatristic în cariera lui Florovsky	424
Tensiuni și dificultăți rămase	431
Interpretarea „Căilor teologiei ruse” în secolul XX: dincolo de viziunea standard	433
Bibliografie selectivă	437
Indice de nume	467

În ce măsură a fost influențată sub aspect istoric de gândirea Părinților Bisericii viziunea lui Florovsky asupra elenismului creștin? Trebuie subliniat faptul că deja în „Presupunerile metafizice ale utopismului”, început în 1923, înainte de orice studiu patristic sistematic, Florovsky susținea că monismul și cosmismul, caracteristice schemelor utopice, compromiteau persoana și subapreciau acțiunea umană concretă și liberă în istorie⁶⁸. Substratul acestui articol este o critică indirectă a ontologiei atotunității a lui Soloviev, față de care Florovsky s-a revoltat la jumătatea anilor 1920, după ce l-a studiat pe Herzen, și nu pe Părinții Bisericii. După cum însuși Florovsky a admis, categoriile principale în care a formulat ulterior elenismul creștin se regăseau în lucrarea lui Charles Renouvier, *Essai d'une classification du doctrine philologique* (1886), o lucrare care aborda mai mult filosofia modernă decât patristica⁶⁹.

Florovsky a avut în minte conceptul de elenism creștin din perioada în care îi citea pe S.N. Trubețkoi și N.N. Glubokovsky în Odessa. Cu toate acestea, idealizarea elenismului creștin de către Florovsky mai târziu a fost generată în mod direct mai degrabă de către teza despre elenizare a lui Harnack și de sofiologia rusă, decât de studiul academic al perioadei patristice. Este revelator faptul că, în ediția rusă originală a cursurilor sale de patristică, a făcut doar în trecere o referire la elenismul creștin, în momentul discuției despre eșecul lui Iulian Apostatul de a restaura religia romană. Eșecul, potrivit lui Florovsky, „semnala moartea elenismului păgân. Perioada elenismului creștin a început – perioada în care se făceau încercări de construire a unei culturi creștine

⁶⁸ Florovsky, „Metafizicheskie predposylki utopizma” (1923-1926), *PRM*, pp. 285-287.

⁶⁹ Florovsky, „The Renewal of Orthodox Theology: Florensky, Bulgakov și alții”, manuscris nepublicat, pp. 10-11, GFP PUL, Box 5, dosar marcat cu *.

ca sistem”⁷⁰. În mod deosebit, în nici una din celelalte lucrări ale sale publicate despre Părinții Bisericii el nu a mai făcut nici o referire la elenismul creștin, abordând problema interacțiunii dintre teologie și filosofia greacă într-un mod inedit.

De fapt, Florovsky a făcut planuri pentru „un studiu temeinic al elenismului” doar *după* ce a publicat patrologia sa în două volume și după ce a finalizat cartea *Căile teologiei ruse*⁷¹. În acest scop, el a plănuie să scrie al treilea volum, concentrându-se asupra autorilor bizantini din secolele IX-XV. În august 1937, Florovsky îi scria soției sale: „Dacă ajung în Atena, mă gândesc să mă concentrez din nou asupra Părinților Bisericii și să încerc să scriu ultimul volum al patrologiei mele concentrându-mă asupra perioadei bizantine, din secolele IX-XV. Muzeele și bibliotecile din Atena oferă un spațiu potrivit pentru o astfel de activitate. În plus, aceasta este o perioadă puțin cercetată și este nevoie de o astfel de carte nu doar în Rusia, ci și în general”⁷². Se pare că acest proiect nu a fost dezvoltat mai mult de nivelul unei ciorne a capitolului despre Fotie al Constantinopolului (810-893)⁷³. În consecință, Florovsky nu a întreprins studiul sistematic al Părinților bizantini de după Fotie, ca de exemplu Simeon Noul Teolog și Grigorie Palama. În cadrul cercetărilor ortodoxe, studiul

⁷⁰ Florovsky, *Vizantiiskie ottsy V-VIII vekov*, p. 5.

⁷¹ Florovsky, Scrisoare către F. Lieb, 11 august 1936: „Iarna (1936-1937) plănuiesc să încep un studiu serios asupra elenismului”, *Issledovaniia* (2007), pp. 581-582; cf. Florovsky, Scrisoare către K.I. Florovskaia, 28 august, 1937, p. 3, GFP PUL, Box 55, dosar 7.

⁷² Florovsky, Scrisoare către K.I. Florovskaia, 1 august, 1937, GFP PUL, Box 55, dosar 7; cf. Scrisoare către K.I. Florovskaia, 14 septembrie, 1937, GFP PUL, Box 55, dosar 7.

⁷³ A se vedea Florovsky, „2. Literaturnaia deiatelnost”, manuscris care conține 17 pagini din capitolul despre Fotie al Constantinopolului, GFP PUL, Box 7, fără număr de dosar. În articolul „Voința teologică”, Florovsky menționează că a proiectat *cinci* volume despre Părinții Bisericii, dar a publicat doar două.

lui Simeon Noul Teolog a fost inițiat de prietenul lui Florovsky Basil Krivocheine și, la o generație mai târziu, de Alexander Golitzin. Renașterea interesului față de Grigorie Palama în teologia ortodoxă modernă se datorează scrierilor lui Vladimir Lossky, John Meyendorff, Ioannis Romanides, Christos Yannaras și ale altora. În timp ce Florovsky cunoștea aceste lucrări și le aprecia, este important să accentuăm faptul că neopalamismul nu era un aspect vital în versiunea sa de elenism creștin.

Concluzie

Interpretarea lui Harnack și cea a lui Florovsky a funcției istorice a elenismului au reprezentat două cazuri limitative. Dacă Harnack a demonizat elenizarea creștinismului, Florovsky a idealizat încreștinarea elenismului. Dacă Harnack susținea dezelenizarea teologiei protestante, Florovsky, dimpotrivă, propunea o reelenizare a Ortodoxiei. Ambele poziții puteau fi văzute ca extreme unilaterale, care reflectau sensibilitățile ortodoxe răsăritene ale lui Florovsky și cele protestant liberale ale lui Harnack.

Morfologia culturală a lui Florovsky privind elenismul păgân, respectiv creștin are multe probleme. Poate că va fi fost neobosit în critica adusă idealismului german, dar cu siguranță el împărtășea predilecția idealistă pentru tipologiile ample. Presupunerea că diferite tipuri de credințe și practici religioase în perioada elenistă puteau fi reduse la o viziune despre lume monolită din punct de vedere metafizic este nejustificabilă istoric. A postula, așa cum face Florovsky, o „minte elenistă” comună în comparație cu o „minte patristică” la fel de unificată înseamnă o violare a limitelor metodologice ale propriului său singularism istoric.

Elenismul creștin conceput de Florovsky, deși contestat, rămâne, cu toate acestea, un punct de referință pentru teologia

ortodoxă contemporană⁷⁴. Principalele elemente în construcția filosofiei perene și a elenismului creștin – istoricismul, creaturalul, personalismul și indeterminismul⁷⁵ – se conturează în mintea lui Florovsky cu mult înainte ca el să fi făcut vreo investigație istorică profundă a gândirii patristice. Florovsky a regăsit, oare, aceste idei în sursele patristice? Fără îndoială că a existat un element de exegeză în modul său de interpretare al Părinților. Atât ideea polemică (antiidealistă, antisolovioviaană, antisofiologică, antiharnackiană), cât și forma modernă distinctă a expunerii elenismului creștin erau puternice și incontestabile. Geniul teologic al lui Florovsky constă tocmai în abilitatea sa de a pune sursele moderne și patristice într-o relație de influențare reciprocă. În timp ce îi aborda pe Părinții Bisericii, el ajungea, după „o sinteză creștină”, la o viziune constructivă care să permită teologiei ortodoxe contemporane să revină la rădăcinile ei bizantine și patristice. În continuare vom realiza o cercetare mai aprofundată a bazelor metodologice și a contururilor teologice ale noii sale sinteze.

⁷⁴ În iunie 2010, Seminarul teologic ortodox „Sfântul Vladimir” a organizat o conferință despre „Ortodoxie și elenism”. Este o dovadă a influenței continue a lui Florovsky faptul că organizatorii conferinței au stabilit ca punct de plecare opinia lui Florovsky potrivit căreia elenismul „este o categorie stabilă a existenței creștine”. O selecție a lucrărilor prezentate aici a fost publicată în *SVTQ* 54/3-4 (2010). Pentru o critică a lui Florovsky, a se vedea B. Gallaher, „Waiting for the Barbarians: Identity and Polemicism in the Neo-Patristic Synthesis of George Florovsky”, *Modern Theology*, 27 (2011), pp. 659-691; P. Gavrilyuk, „Harnack’s Hellenized Christianity or Florovsky’s Sacred Hellenism: Questioning Two Metanarratives of Early Christian Engagement with Late Antique Culture”, *St. Vladimir’s Theological Quarterly* 54/3-4 (2010), pp. 323-344.

⁷⁵ Pentru o enumerare similară, a se vedea A.V. Cherniaev, *G.V. Florovskii kak filosof i istorik russkoi mysli*, p. 88.